

Суходольська А. А.,

кандидат юридичних наук, старший викладач

Національного авіаційного університету

ORCID: 0000-0002-5794-9167

СОЦІОЛОГО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ФЕНОМЕНУ БІЖЕНЦІВ У РЕЗУЛЬТАТІ РОСІЙСЬКОЇ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

SOCIOLOGICAL AND LEGAL FEATURES OF THE REFUGEE PHENOMENON AS A RESULT OF THE RUSSIAN MILITARY AGGRESSION AGAINST UKRAINE

Стаття присвячена аналізу феномену біженців, який досліджується такими науками, як соціологія, демографія, економіка, політологія, культурологія, правознавство, антропологія, історія, у сучасній й політико-правовій практиці. Звертається увага на те, що у найпоширенішому розумінні поняття біженців означає неможливість громадянина перебувати в межах своєї держави та безпечно реалізувати конституційно визначені права і свободи, за умови, що ці факторів, що мають більш чи менш масовий та всеохоплюючий характер. Вирішення проблеми біженців передбачає такі заходи з боку держави, що приймає їх, які мають забезпечити прийнятний для людини життєвий рівень, забезпечення умов для їх безпечного та гідного існування, надання біженцям необхідної медичної, соціальної та правової допомоги, а також допомоги щодо трудової та освітньої адаптації у приймаючій країні. Авторка відзначає, що прийняття біженців тягне за собою додаткові витрати для державного бюджету приймаючої сторони, проблеми кадрового, інституціонального, фінансового забезпечення прав біженців, можливо погіршення умов реалізації соціально-економічних прав громадян самих приймаючих біженців держав та відповідних розбіжностей у правовій свідомості та правовій культурі громадян різних держав, які змушені жити пліч-о-пліч із біженцями. Оскільки феномен біженців виникає там і тоді, де і коли поєднується сукупність таких умов, як неспроможність домогтися захисту своїх прав і внаслідок тих чи інших причин у рамках своєї держави; можливість реалізувати своє право на вільне пересування поза межами держави, виїхавши до іншої держави; можливість надання таким особам додаткових прав та свобод та інш. У зв'язку із цим констатується нова особливість феномену біженців у ХХІ столітті, яка відобразилася після у зв'язку із російською війною проти Українського народу у політиці надзвичайно позитивного сприйняття біженців з України Польським народом і владою Республіки Польща.

Ключові слова: права і свободи людини, біженці, правовий статус біженців, феномен біженців, особливості прояву у політико-правовій практиці Польщі феномену біженців з України у зв'язку із російською війною.

The article is devoted to the analysis of the refugee phenomenon, which is studied by such sciences as sociology, demography, economics, political science, cultural studies, law, anthropology, history, in modern and political and legal practice. Attention is drawn to the fact that in the most common sense, the concept of refugees means the inability of a citizen to be within the borders of his state and safely exercise constitutionally defined rights and freedoms, provided that these factors are more or less massive and comprehensive in nature. Solving the refugee problem involves such measures on the part of the state that receives them, which should ensure an acceptable standard of living for a person, ensuring conditions for their safe and dignified existence, providing refugees with the necessary medical, social and legal assistance, as well as assistance with labor and educational adaptation in the host country. The author notes that accepting refugees entails additional costs for the state budget of the host country, problems of personnel, institutional, and financial support for the rights of refugees, possible deterioration of the conditions for the implementation of socio-economic rights of citizens of the states hosting refugees themselves, and corresponding differences in the legal consciousness and legal culture of citizens of different states who are forced to live side by side with refugees. Since the refugee phenomenon arises where and when a combination of such conditions is combined, such as the inability to achieve protection of their rights and as a result of certain reasons within their own state; the ability to exercise their right to free movement outside the state by leaving for another state; the ability to provide such persons with additional rights and freedoms, etc. In this regard, a new feature of the refugee phenomenon in the 21st century is noted, which was reflected in the extremely positive perception of refugees from Ukraine by the Polish people and the authorities of the Republic of Poland in the policy of the Polish people and the authorities of the Republic of Poland after the Russian war against the Ukrainian people.

Key words: human rights and freedoms, refugees, legal status of refugees, refugee phenomenon, peculiarities of the manifestation of the phenomenon of refugees from Ukraine in the political and legal practice of Poland in connection with the Russian war.

Феномен біженців являє собою складне суспільне явище, що досліджується такими науками, як соціологія, демографія, економіка, політологія, культурологія, правознавство, антропологія, історія та ін. Вони здебільшого вивчають це явище як соціальний процес, як суспільний феномен (у контексті міграції), а також як окремий соціальний інститут [1].

Проте найперше, формальні ознаки для ідентифікації біженців, окреслення каталогу і змісту їхніх прав, а також формалізації процедур набуття, реалізації та припинення правового статусу біженців порушуються як у філософсько-правових і соціолого-правових дослідженнях, так і в нормативно-правових актах – джерелах національного та міжнародного права. Упродовж останнього століття юридизація прав біженців стала помітним трендом світового політико-правового розвитку та визначальним етапом новітньої еволюції людських права і свобод. Тому, торкаючись проблеми біженців у контексті новітнього українсько-польського досвіду, маємо бодай у загальних рисах окреслити визначальні філософські й соціолого-правові засади цього феномену.

Загалом, філософсько-правова основа феномену біженців ґрунтується на загальних міркуваннях гуманності та морального обов'язку прихистити осіб, що піддаються несправедливим переслідуванням чи втікають від загрози. Доктринальна основа прав біженців відображена у працях таких фундаторів міжнародного права, як Ф. де Віторія, Г. Гроцій, Х Вольф, Е. де Ваттель, С. фон Пуфендорф та ін. [2]

Без сумніву, концепт біженців має яскраво виражений правовий характер. Це зумовлено тим, що поняття біженців не лише позначає самостійний інваріант правового статусу особи, якого вона набуває за певних юридично визначених умов та за спеціальною юридично встановленою процедурою, але й узагальнюється, систематизується і стандартизується на міжнародно-правовому рівні як певний універсальний стандарт, що торкається додаткового обсягу прав, які транслюються національним законодавством громадянам іноземної держави, що на тимчасовій основі та на законних засадах перебувають у межах приймаючої держави з певних несприятливих політико-правових підстав.

Поняття біженців зокрема указує на неможливість (з тих чи тих причин, що по-різному формалізуються в законодавстві) громадянина перебувати в межах своєї держави (з якою, зазвичай, така особа перебуває у відносинах громадянства або підданства) та безпечно (в умовах безпеки, тобто відсутності внутрішніх чи зовнішніх загроз) реалізовувати конституційно визначені права і свободи. При цьому така неможливість перебуває у причинно-наслідковому зв'язку із дією тих чи інших форс-мажорних факторів, що мають більш чи менш масовий та всеохоплюю-

чий характер (стихійні лиха, політичні переслідування, геноцид, збройний конфлікт тощо).

Феномен біженців завжди має вимушений характер, оскільки передбачає самостійне прийняття особою рішення про виїзд за межі «своєї» держави, але лише під щільним впливом зовнішніх і, як правило, незалежних від особи обставин, що несуть безпосередню загрозу його життю і здоров'ю та/або життю і здоров'ю членів його сім'ї.

З другого боку, феномен біженців вказує на імперативність взяття державами, що погодилися ратифікувати міжнародні документи, які визначають універсальні стандарти у сфері прав біженців, додаткового обов'язку з упровадження в національне законодавство певних правових регулятивів (як правило, на рівні спеціальних законів) стосовно встановлення певних видів та визначеного обсягу прав біженців, порядку набуття, реалізації та припинення ними правового статусу біженців як різновиду правового статусу особистості. Тим самим міжнародне співтовариство покладає на національні держави додаткові позитивні зобов'язання у сфері гарантування й забезпечення прав біженців.

Вирішення проблеми біженців передбачає такі заходи з боку держави, що приймає їх, які мають забезпечити прийнятний для людини життєвий рівень, забезпечення умов для їх безпечного та гідного існування, надання біженцям необхідної медичної, соціальної та правової допомоги, а також допомоги щодо трудової та освітньої адаптації у приймаючій країні.

У зв'язку з тим, що прийняття біженців тягне за собою додаткові витрати для державного бюджету приймаючої сторони, важливими проблемами, з якими стикаються держави у розв'язанні проблеми біженців, є проблеми наявного ресурсного (кадрового, інституціонального, фінансового тощо) забезпечення прав біженців, що залежить від рівня спроможності відповідних держав. За умов економічної кризи вирішення проблеми біженців часто обертається згортанням соціальних програм, а тому й погіршенням умов реалізації соціально-економічних прав громадян самих приймаючих біженців держав. Крім того, часто даються взнаки різні ментальні та етнокультурні особливості, розбіжності у правовій свідомості та правовій культурі громадян різних держав, які змушені жити пліч-о-пліч із біженцями. Невипадково останнім часом у світі у зв'язку із проблемою біженців дедалі гостріше постає інша проблема дискримінації – національної, культурної, соціальної тощо.

І хоч на рівні офіційного дискурсу концепт біженців здебільшого співвідноситься з ціннісно нейтральними поняттями (зокрема, такими, як «правове врегулювання статусу біженців, «інтеграція біженців, «забезпечення соціальних потреб, «фінансова допомога біженцям», «центри для надання допомоги біженцям»,

«необхідність психологічної допомоги для біженців», «освіта і навчання біженців»[3]), все ж мають місце і швидко поширювані в різних соціумах негативні конотації на взірць: «уряд недостатньо опікується соціально незахищеними людьми, а приділяє більше уваги біженцям», «прийняття біженців – політичний піар», «біженці – загроза національній безпеці» тощо [3, с. 96–97]. Такі конфронтативні конотації експлікують «битву наративів» і «війну дискурсів», що відображають різні ставлення в суспільстві до феномену біженців.

Попри неоднозначне ставлення в будь-якому сучасному суспільстві до проблеми біженців (у зв'язку з неподоланими досі стереотипами сприйняття дуальної опозиції «ми/вони»), всі заходи держави, що охоплюються політикою стосовно біженців, у цілому мають становити певну законодавчу визначену стратегію держави, що повинна мати ознаки людиноорієнтованої, яка ґрунтується на цінностях і засадах доктрини природного права. Така стратегія будується на таких принципах, як повага до прав людини, верховенство прав людини, рівність і недискримінація, консоціативність, терпимість і толерантність, юридична відповідальність у реалізації прав людини та ін.

Фактично феномен біженців відображає домінування природно-правової доктрини над позитивним правом у тому, що ставить додержання фундаментальних прав людини в залежність від її власного (а не державного) волевиявлення та змушує будь-яку державу, які ратифікувала відповідні міжнародно-правові документи щодо статусу біженців і захисту їхніх прав, упроваджувати таке законодавство, що спрямовується б на задоволення їхніх потреб та реалізацію фундаментальних людських прав незалежно від країни їхнього перебування упродовж усього строку, протягом якого вони правомірно перебувають там на легальних засадах та дотримуються законодавчо визначених обов'язків.

Отже, важливість практичної реалізації прав біженців зумовлює: 1) необхідність розробки державами державної людиноорієнтованої стратегії забезпечення їхніх прав та визнання цих прав як складових фундаментальних людських прав, що мають бути реалізовані безвідносно від кордонів і держав, саме в силу їх природно-правового характеру; 2) визначення обсягу та змісту прав біженців, що не можуть бути вужчими від визначені міжнародно-правовими документами, ратифікованими державами; 3) врегулювання інституційної (сфери державних органів і кола їх повноважень) та процесуальної (визначення порядку звернення за отриманням статусу біженця, їх розгляду та прийняття з цих питань рішень, забезпечення відповідної комунікації заявників із уповноваженими органами державної влади) складових надання, реалізації та припинення прав біженців.

Цей феномен не можна ототожнювати з поняттям депортації, оскільки остання хоч і передбачає так само вимушений характер переселення як правило за межі держави, але здійснюється не самовільно, не самою особою, а органами влади чи збройними силами іншої держави внаслідок певної заздалегідь спланованої стратегії.

Оскільки він стосується особливого набору людських прав, що додаються до конституційно визначеного переліку прав і свобод, в іншій країні, то поняття біженців охоплює як конституційну, так і міжнародно-правову складову.

Історія розвитку правового регулювання статусу біженців у світі вказує на: 1) пріоритетний характер міжнародно-правового регулювання; 2) поступовість становлення статусу біженців у міжнародному праві; 3) відсутність єдиного узагальненого підходу до регулювання обсягу їх прав на міжнародному та на національному рівні; 4) неоднакові ступені врахування різними національними правовими системами вироблених на рівні міжнародного права критеріїв віднесення осіб до біженців а також визначення того чи того обсягу їх додаткових прав і свобод, зумовлених формалізацією (легітимизацією) статусу біженця в національному законодавстві.

Феномен біженців виникає там і тоді, де і коли поєднується сукупність таких умов: 1) у межах держави особа неспроможна домогтися захисту своїх прав і внаслідок тих чи інших причин (що мають чітко формулюватися на рівні права – національного чи міжнародного) змушена шукати притулок в іншій державі; 2) така особа спроможна реалізувати своє право на вільне пересування поза межами держави, виїхавши до іншої держави; 3) в державі, яка приймає біженців, цим категоріям населення надаються додаткові права та свободи, що не зменшують обсягу конституційно визначених національним законодавством прав і свобод особи; 4) надання таких прав, їх набуття, реалізація та припинення мають особливий процедурний характер (супроводжуються дією спеціальних правових процедур); 5) перебування такої особи в іншій державі має вимушений, обмежений у часі (строковий) характер та може бути припинено за настання певних юридичних фактів (порушення умов перебування чи інших обов'язків, набуття громадянства цієї держави тощо).

Зазначене вище яскраво відобразилося після широкомасштабного вторгнення російських військ та початку російської війни проти Українського народу у політиці сприйняття біженців з України Польським народом і владою Республіки Польща.

Виявивши політичну і людську толерантність, фактично відкривши кордони для переміщення мільйонів громадян сусідньої держави, життя і здоров'я яких опинилося під прямою загрозою внаслідок російської навали, Польща, її держав-

но-політичне керівництво та увесь Польський народ простягнули руку допомоги Українському народові в найскладніших умовах його новітньої історії, часом за рахунок певних незручностей для себе. На наш погляд, не переоцінюючи ці дії, їх з повним правом слід розцінювати як початок якісно нової сторінки спільної цивілізаційної історії України та Польщі, історії, в якій майбутнє обох народів, які зазнавали тортур і систематичного винищення (новітній геноцид в Україні є юридичним фактором, визнаним як усередині держави, так і багатьма іноземними країнами), буде суттєво ліпшим, аніж їхнє спільне минуле.

У конституційно-правовому розумінні поняття біженців слід розглядати як похідне від явища міграції, яким позначають сукупність правових відносин, що виникають при плануванні й територіальному перетині громадянами, іноземними громадянами, особами без громадянства як зовнішніх, так і внутрішніх кордонів адміністративно-територіальних одиниць з метою зміни постійного місця проживання чи тимчасового перебування на території з іншою метою, обумовлену державним регулюванням або реалізацією особистих інтересів [4].

Залежно від комбінації об'єктивних і суб'єктивних чинників міграція поділяється на добровільну і вимушену. У разі добровільної міграції люди залишають свої власні домівки за власним бажанням, в основному через так звані «фактори тяжіння», наприклад, заради того, щоб підвищити рівень свого життя, через ширші можливості для кар'єрного росту тощо. Вимушена міграція в основному спричинена такими «факторами тяжіння», як переслідування, війна або голод, коли люди хочуть уникнути порушень своїх основоположних прав [5].

Незважаючи на те, що в літературі є безліч визначень вимушеної міграції населення та класифікацій, до теперішнього часу її визначення та класифікація її форм не отримали загальноновизнаного універсального характеру навіть щодо вже відомих, достатньо стабільних, видів вимушеної міграції. У найзагальнішому ж вигляді вимушену міграцію позначають, як сукупність територіальних пересувань, пов'язаних з постійною або тимчасовою зміною місця проживання, що мають вимушений характер. Так, згідно з глосарієм Міжнародної організації

міграції вимушена міграція – це загальний термін, який використовується для характеристики міграційних процесів, у яких є елемент примусу, такий як загроза життю та існуванню внаслідок природних або людських факторів (наприклад, переміщення біженців або переміщених осіб, а також переміщення людей через природні чи екологічні катастрофи, хімічні або атомні аварії, голод чи реалізацію проектів розвитку) [6].

Феномен біженців становить один з найпоширеніших різновидів вимушеної міграції, що, на відміну від добровільної, небажана для держави, зумовлює трансформації у розміщенні трудових ресурсів, потребує врахування проблем членів сімей нових працівників-мігрантів, призводить до навантаження на соціальні бюджети приймаючих держав, часом провокує погіршення соціального становища вразливих груп населення цих держав.

Феномен біженців, зазвичай, зумовлюється збройним конфліктом, оскільки в такому разі відповідна міграція населення є не планованою, що змушує часто залишати всі наявні у біженця матеріальні ресурси, позначається на емоційному стані його сім'ї, ускладнює його інтеграцію в суспільство приймаючої держави.

Особливість цього феномену у політико-правовій практиці Польщі у наш час знайшла своє поєднання із євроінтеграційними прагненнями Українського народу.

В умовах, коли ще й досі деякі впливові політичні кола ЄС продовжують демонструвати інерційність мислення і не поспішають надавати Україні бодай статус кандидата до вступу в ЄС, адвокаційна позиція Польщі стосовно євроінтеграційних прагнень України є вагомим стимулом прискорення процесу входження України до ЄС та позитивного вирішення питання з реалізації чіткої перспективи її членства в Євросоюзі, як підкреслив Президент Польщі Анджей Дуда у промові на засідання Верховної Ради України 22 травня 2022 року.

Зрештою, й розпочата Кремлем агресивна війна проти України, що поставила під загрозу існування української нації та держави, явно змістила наголоси в структурі українсько-польських відносин і стала своєрідним переломним моментом в новітній історії відносин двох народів.

Список використаних джерел:

1. Павлів-Самойл Н.П. Філософсько-правовий феномен міграції у контексті глобалізаційних процесів в Європі (кінець ХХ – початок ХХІ ст.): дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2021. С. 59.
2. Сорока І.О. Міжнародно-правовий статус осіб, що шукають притулку : дис. ... канд. юрид. наук : 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. С. 11–12; Чуєнко В. І. Правове регулювання статусу біженців в Європейському Союзі : сучасний стан і перспективи розвитку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11. Харків, 2018. 235 с.
3. Мільо А.В. Концепт біженець у дискурсах нових медіа (на матеріалі німецьких офіційних медіа і соціальних мереж). *Studia Linguistica*. 2020. Vol. 17. С. 92–93.

4. Грабар. Н.М. Адміністративно-правовий статус біженців в Україні : Монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2008. С. 12.
5. Міграція та мігранти : посібник з освіти в області прав людини за участі молоді. *Електронний ресурс*: URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/migration>.
6. Перрушу Р. Глосарій міграційних термінів. *Електронний ресурс* : URL: http://web.archive.org/web/20070928193631/http://www.iom.org.ua/docs/im98_1.pdf